

Xaqani Şirvaninin “Qocalıq və Ağ Saçlar Haqqında Yazdığı Qitə”sinin Ədəbi və Dini Kontekstlərdə Təhlili

Analysis of Khagani Shirvani's “Gita about Old Age and Gray Hair” in Literary and Religious Contexts

Elnara Zeynalova
E-mail:
ezeynalova77@gmail.com
Tel: +994504316095
ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-7970-8567>
AMEA Nizami Gəncəvi
adına Edebiyyat İnstitutu

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 02.04.2025
Qəbul tarixi/Accepted:
13.08.2025
Nəşr tarixi/ Available Online:
15.10.2025

Xülasə: Məqalədə XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əfzələddin bin Əli Nəccar Xaqani Şirvaninin yaradıcılığına müraciət edilmiş və onun qocalıq və ağ saçlar haqqında ərəb dilində yazdığı qitəsi təhlil edilmişdir. Şairin ərəbcə yazdığı əsərlərin uzun illər tədqiqatdan kənarda qaldığını nəzərə alsaq, araşdırmamız klassik ədəbiyyat üçün aktual olub bu sahədə müşahidə olunan boşluğun, qismən də olsa, aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Məzmununa görə ərəb ədəbiyyatında الشيب *ağ saçlar* haqqında yazılan şeir növünə aid etdiyimiz qitə 11 beytdən ibarətdir. Burada şair qocalığın əlaməti olan ağ saçlardan bəhs etmiş, ağarmış tüklərin boyanmasının qəbahət olmadığını, əksinə, bu adətin səhih hədislər əsasında caiz olduğunu göstərmişdir. Boyamanın caizliyini əsaslandırmaq üçün dini mənbələrə istinad edən şair, qitədə həm də qocalığın qarşısının alınmasının mümkün olmadığı fikrini də diqqətə çatdırmışdır.

Qeyd edək ki, saç və saqqalın boyanması məsələsi həm dini mənbələrdə, həm də klassik poeziyada müxtəlif cür şərh olunmuş və mübahisə obyektinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Xaqaninin qitəsi yalnız poetik deyil, həm də dini mənbələrdəki fərqli yanaşmaları əks etdirməsi ilə diqqət çəkir. Beləliklə, təqdim olunan məqalə həm Xaqani irsinin az öyrənilmiş sahəsinə müraciət, həm də İslam mədəniyyətində estetik və dini baxışların qarşılıqlı araşdırılması baxımından aktualıq kəsb edir.

Məqalədə qitə ərəb dilindən filoloji şəkildə tərcümə olunmuş, şairin fikirləri müraciət etdiyi hədislər əsasında şərh edilmiş və müxtəlif şairlərin münasibəti çərçivəsində araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *Xaqani Şirvani, Qocalıq, Ağ Saçlar, Gənclik, Saç Boyam*

Abstract: This article examines the work of Afzaladdin bin Ali Najar Khagani Shirvani, a prominent figure in 12th century Azerbaijani literature, and analyses his Arabic poem about old age and grey hair. Considering that the poet's Arabic works were outside the scope of research for many years, our study is highly relevant to classical literature, as it partially fills an existing gap in this area.

The stanza that is classified as a type of Gita about gray hair in Arabic literature, الشيب, consists of 11 verses. Here, the poet talks about gray hair, which is a sign of old age, and shows that dyeing gray hair is not a sin, but, on the contrary, this custom is permissible, according to authentic hadiths. By citing religious sources to justify the permissibility of dyeing, the poet also brought to the public's attention the impossibility of preventing old age in the Gita.

It should be noted that the issue of hair and beard coloring was interpreted and discussed differently in both religious sources and classical poetry. In this regard, Khagani's poems are notable for reflecting different approaches not only in poetic but also in religious sources. Thus, the presented article is relevant both from the point of view of addressing the little-studied area of Khagani's heritage and from the point of view of the mutual study of aesthetic and religious views in Islamic culture.

In the article, the Gita is translated from Arabic in a philological manner. The poet's thoughts are interpreted based on the hadiths he refers to, and are considered within the context of other poets' views.

Keywords: *Khagani Shirvani, Old Age, White Hairs, Youth, Dyeing the Hair*

Giriş / Introduction: Klassik Azərbaycan şairi Əfzələddin bin Əli Nəccar Xaqani Şirvaninin yaşadığı XII əsr Yaxın Şərqdə Səlcuqilər dövlətinin gücləndiyi dövrə təsadüf edir. Mərkəzi hakimiyyətin güclənməsi ilə yanaşı mədəniyyətə də xüsusi diqqət ayıran Səlcuqilərin dövründə mülki işlər fars, dini-şəri işlər ərəb, xarici siyasi əlaqələr fars-ərəb dillərində aparılırdı (Sultanov, 1987, p. 70). Mədəniyyət də bu iki dildə inkişaf etdiyinə görə həmin dövrün ədib və şairləri iki dildə yazıb-yaradırdılar. Deməli, XI–XII əsrlərin mədəniyyətinə xas olan əsas cəhətlərdən biri Yaxın Şərqdə ikidilli ədəbiyyatın yaranması idi (التنجي، ١٩٧٤، ص. ١١٠). Həmin dövrün Baba Tahir (1000–1055), Nasir Xosrov (1004–1088), Abdul-Malik əl-Cuveyni (1028–1085), Ömər Xəyyam (1048–1131), Ali Əbu Hasən əl-Baxərzi (1075–?), Fərid əd-Din Əttar (1145–1229) kimi tanınmış qələm əhli kimi Xaqani Şirvani də fars və ərəb dillərində mənzum və mənsur əsərlər yazmışdır. Amma şairin fars dilində yazdığı əsərlərdən fərqli olaraq, ərəbcə yazdığı əsərlər az öyrənilib. Bəlkə də bu, onun ərəbcə elmə məlum əsərlərinin həcmnin az olması ilə bağlıdır. Amma nəzərə alaq ki, Xaqani fars dili ilə yanaşı, ərəb dilinə də dərinlən bələd olub və onun ərəb dilində yazdığı əsərlər yaradıcılığının ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Buna görə də şairin ikidilli yaradıcılığı bir küll halında öyrənilməlidir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Xaqaninin ərəbcə yazdığı mənzum əsərlərdən hazırda elmə 504 beyt məlumdur. Qəsidə, qitə, dördlük, mufnad və s. kimi qruplaşdırılan həmin beytlərdə müxtəlif maraqlı mövzulara rast gəlinir. Belə mövzulardan biri də həm İslam dininə aid mənbələrdə, həm də ədəbiyyatda müxtəlif şəkillərdə xarakterizə olunan ağ saçlar və onların boyanması ilə bağlıdır.

Əsas hissə / Main Part

Qocalıq və onun əsas əlamətlərindən olan ağarmış saçlarla bağlı fikirlərə müxtəlif xalqların həm folklor nümunələrində, həm də yazılı ədəbiyyatında rast gəlinir. Bəzən şairlər ağ saçları, qocalığı ömrün müdrik çağı kimi mədh etmiş, bəzən isə onu ölümün ilkin mərhələsi, ölümün əkiz qardaşı, ölümün elçisi kimi qələmə vermiş və gəncliyə yas tutmuşlar.

Ərəb ədəbiyyatı da bu cəhətdən istisna deyil. Ərəb tədqiqatçısı Muhəmməd ət-Tunci bu mövzuda yazılan əsərləri, yəni الشيب ağ saçlar haqqında adlı şeir növünü şikayətin bir növü və yaxud onun bir hissəsi kimi xarakterizə etmiş, qədim tarixə malik belə şeirdən mədhiyələrin, risələrin, həcvlərin girişində istifadə olunduğunu göstərmiş və belə şeirlərin bəzən ölümə, əcəldən xəbər verdiyini, bəzən də gözəllərlə bağlı xoş xatirələrin yada salınması, gənclik illərinin xatırlanması məqsədi ilə yazıldığını qeyd etmişdir (التنجي، ١٩٧٤، ص. ١٦٧).

Ağ saçlar haqqında olan şeir nümunələrinə ərəb ədəbiyyatı tarixində şair, filoloq və “bir günlük xəlifə” kimi tanınan Abdullah İbn əl-Mu‘təzzin (m.861–908) yaradıcılığında tez-tez rast gəlinir. Ədibin hikmətamiz kəlamlarından ibarət “Ədəb barədə kitab”ında (كتاب الاداب) ağ saçlara belə tərif verilmişdir: “Ağarmış saçlar faniliklə ilk görüşdür” (Крачковскии, 1956, p. 53). “Divan”a daxil olan şeirlərindən birində gəncliyin ona xəyanət etdiyini dilə gətirən (ابن المعتز، ص. ٣٤٧) İbn əl-Mu‘təzz başqa bir şeirində üzünü Hind adlı gözələ tutaraq saçının ağardığını, amma qəlbinin qocalmadığını demişdir (ابن المعتز، ص. ٢٥٨).

Ərəb ədəbiyyatında bu mövzuda yazılan poeziya nümunələri arasında *zuhdiyyə* janrının (“*Zuhd tərki-dünyalıq anlamına gəlir insanları fani dünyanın nemətlərinə uymamağa çağırır. O dövrdə yenincə yaranmağa başlayan Sufi düşüncəsində zuhd mühüm yer tutur mistik kamilləşməyə aparan əsas məqamlardan sayılırdı. Amma bir şeir janrı kimi, bu poeziya heterodoks sufizmədən daha çox ortodoks İslam təfəkkürünə yaxın idi. Çünki zuhdiyyə şeirində məqsəd olaraq Allaha yaxınlaşmaq deyil, insanlara İslam düşüncə tərzi aşıllamaq dayanırdı*” (Qasımova, 2023, p. 354) ən görkəmli nümayəndəsi Əbul-Atahiyənin (m.747–826) şeiri də çox məşhur olub:

بَكَيْتُ عَلَى الشَّبَابِ بِدَمْعِ عَيْنِي، فلم يُغْنِ البُكَاءُ وَلَا النَّحِيبُ
 فَيَا أَسْفًا أَسْفَتْ عَلَى شَبَابٍ، نَعَاهُ الشَّيْبُ وَالرَّأْسُ الخَضِيبُ
 عَرِيتُ مِنَ الشَّبَابِ وَكَانَ عُصْنًا، كَمَا يَعْرِى مِنَ الزَّرَقِ القَضِيبُ
 فَيَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا، فَأَحْبِرُهُ بِمَا فَعَلَ المَشِيبُ

(أبو العتاهية، 1986، ص. 46)

Göz yaşlarımla gəncliyə ağladım, amma nə ağlamağın, nə də göz yaşlarının bir faydası olmadı.

Təəssüf... ağarmış saçların, rənglənmiş başların yas tutduğu gəncliyə üzülürəm.

Yarpaqlarını itirən budaq kimi mən də gəncliyimdən məhrum oldum.

Kaş ki, bir gün gənclik geri dönəydi və ona qocalığın (məna) nələr etdiyini deyərdim.

Şeir parçasından da görüldüyü kimi, gəncliyə həm *ağarmış saçlar*, həm də *rənglənmiş başlar* yas tutur. Rənglənmiş saçlarla bağlı fikirlərə digər şairlərin əsərlərində də rast gəlinir, yəni əksər şairlər ağ saçlardan danışıarkən, onların boyanması məsələsinə də toxunublar. Bu, hələ İslamdan əvvəl ərəblər arasında mövcud olmuş boyama adəti ilə bağlıdır. Coğrafiya, botanika, astronomiya, riyaziyyat, tarix kimi elm sahələrində ensiklopedik biliyə malik Əbu Hənifə Əhməd bin Davud əd-Dinəvəri (212–282/828–895) adlı müsəlman (milliyyəti ilə bağlı fikirlər müxtəlifdir) aliminin tərtib etdiyi “Bitkilər haqqında kitab”ın boyaq bitkilərinə həsr olunmuş xüsusi fəslində ərəb ölkələrində yetişən boyaq bitkilərindən bəhs olunmuş, məişətlə yanaşı, poeziyada da onlara hansı məqsədlə müraciət olunduğu göstərilmişdir (183-165. ص. 1974, 3, (الدينوري)). Həmin poeziya nümunələrindən görünür ki, ərəblər öz torpaqlarında yetişən boyaq bitkilərinin xüsusiyyətlərinə yaxşı bələd olmuşlar.

Dini rəvayətlər və hədislər göstərir ki, İslamın formalaşdığı ilkin dövrlərdə boyama məsələsi daha aktual olub. Səhih hədis toplularında yəhudilər və xristianlar arasında saç boyamaq adəti olmadığına görə, məhz onlardan seçilmək üçün müsəlmanlara saç boyamağın buyrulduğuna işarə edən hədislərə rast gəlinir: *Ağ saçlarınızı boyayın ki, yəhudilərə oxşamayasınız* (Ət-Tirmizi, 1860); *Ağ saçlarınızı boyayın ki, nə yəhudilərə, nə də xristianlara oxşamayasınız* (Ahməd bin Hanbəl, 7545); *Yəhudilər və xristianlar boyanmırlar, onlardan seçilin* (əl-Buxari, 5899); *Ağ saçları boyamağın ən yaxşı yolu hinnə və kətəmdir* (ən-Nisə'i, 5093) və s.

İslamda saç-saqqalın boyanması əsrlər boyu ilahiyyat alimlərinin maraq dairəsinə daxil olan mövzulardan olub. Bu məsələ Avropa tədqiqatçılarının da diqqətini cəlb edib. Avropada bu mövzuda ilk araşdırma G. H. A. Juynboll (1935–2010) tərəfindən aparılmışdır (Juynboll, 1986, pp. 49-75). İslamda saç boyanmasına niyə bu qədər önəm verildiyinə aydınlıq gətirməyə çalışan müəllif istifadə olunan boyaq maddələrindən bəhs etmiş və boyama ilə bağlı rəvayətləri Hicaz, Suriya və İraq kimi bölgələrə uyğun olaraq incələmişdir. Juynboll boyama ilə bağlı həm sünni, həm də şiə mühəddislərinin söylədikləri hədisləri toplayaraq onlara münasibət bildirmiş və tədqiqatın yekununda belə nəticəyə gəlmişdir: boyama ilə bağlı hər iki məzhəbdəki hədislərdə müşahidə olunan ixtilafın həmin məsələnin birbaşa mühəddislərin əlində olduğunu göstərir; İslamdan əvvəl, demək olar ki, əhəmiyyət verilməyən bu məsələnin Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra bu qədər önəmli olması ərəblər tərəfindən fəth olunan ərəzilərdə belə kosmetik vasitələrə marağın yaradılması, yəni komersiya məqsədi daşıyıb (Juynboll, 1986, p. 72).

Juynbollun əldə etdiyi nəticəyə, eləcə də tədqiqatda müşahidə olunan digər şübhəli məqamlara Əhməd əş-Şəmsi adlı ərəb tədqiqatçısı münasibət bildirmiş və etibarlı mənbələr əsasında avropalı şərqsünasın nəzərdən qaçırdığı məsələlərə aydınlıq gətirmişdir (El Shamsy, 2020, pp. 187-206).

İslamda saç boyamanın məkrüh və ya caiz olması türkiyəli alim Muhəmməd Enes Topgülü də düşündürmüş və tədqiqatçı “Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnətə Sarılmak: “Saç-Sakalını da Boyardı!”

adlı araşdırmasında həm *ricāl* (*hədis ravilərinin nəql etdikləri xəbərlərin qəbul edilib-edilməmə cəhətdən araşdırılması, ravilərin kimlikləri haqqında tədqiqat aparan dini elm sahəsi*) mətnlərinə dövrün göstərdiyi təsirləri incələmiş, həm də boyamaya yüklənən anlamın dəyişim məcrasını rivayət mətnləri əsasında təqib etmişdir. Tədqiqatçı sonda belə nəticəyə gəlmişdir ki, erkən dövrlərdə boyamanın vacib olub-olmaması, hansı rəngə üstünlük verilməsi ətrafında ixtilaf olarsa da, zamanla boyamanın və boyamada bəlli rənglərdən istifadə etmənin sünnet olduğu qəbul edilmişdir (Topgül, 2018, p. 110).

Həm belə tədqiqatlar, həm də hədis topluları göstərir ki, İslamda saç-saqqalın boyanması caiz olsa da, boyamada hansı rəngə üstünlük vermək, nə ilə boyamaq, hansı yaşda boyamaqla bağlı bəzi mübahisəli məqamlar hökm sürür.

Dini mənbələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da ağ saçların boyanmasına münasibət birmənalı olmayıb: şairlər bəzən rənglənmiş saçları təsvir obyektinə çevirmiş, bəzən də bu adətə qarşı çıxmışlar.

Ərəb ədəbiyyatında boyama deyərəkən yada düşən şairlərdən biri Hassən bin Səbitdir (m.554–674). Əbul-Fərəc əl-İsfəhaninin (h. 284–356/m.897–967) verdiyi məlumata görə, Hassən bin Səbit bığını və saqqalının alt dodaqla çənə arasında olan hissəsini (ərəbcə buna *عنفة* ‘*anfaqa* deyilir) həna ilə rəngləyirmiş, qalan hissəsinə isə toxunmazmış, oğlu Abdur-Rahmən ondan bunun səbəbini soruşduqda isə belə cavab verir ki, mən ağzı öz ovunun qanına bulaşmış şir kimi görünmək istəyirəm. (الاسفهاني، 4، ١٣٦٩ هـ - ١٩٥٠ م. ص. ١٣٦)

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bəzi şairlər boyamaya qarşı çıxmış və boyanmış saçların gözəl görünmədiyini dilə gətirmişlər. Məsələn, Əbu Abdullah İbn ət-Tubi adlı şair yazırdı:

يا خاضب الشيب دعه فليس يخفى المشيب
حصلت منه على أن يقال شيخ خضيب

*Ey ağ tüklərini rəngləyən, burax bu işi. Bununla qocalığını gizlədə bilməyəcəksən.
Uzaqbaşı sənə “saqqalı rənglənmiş qoca” deyəcəklər (Qasımova, 2023, pp. 641-642).*

Yaxud Abbasilərin birinci dövründə yaşayan şairlərindən olan Mahmud bin Hasən əl-Vərraqlın (v. 844–850) şeirinə baxaq:

يا خاضب الشيب الذي في كلِّ نالثة يعودُ
إنَّ النُّصُولَ إذا بدا فكأنَّه شيبٌ جديدُ
ولهُ بديهةٌ روعةٌ مَكروهُها أبدأ عتيدُ
فَدَعِ المَشيبَ كما أَرادَ، فلنَّ يعودَ كما تُريدُ

(الوراق، ١٩٦٩، ص. ٦٠ – ٦١)

*Ey ağaran saçlarını rəngləyən, o, üç gündən bir geri qayıdır,
Rəng getdikcə sanki yeni ağarmış kimi görünür.
Onun gəlişi qorxulu və qəfildir, xoşagəlməz qalıcılığı isə həmişəlikdir.
Odur ki, ağ saçları öz axarına burax, onsuz da sən istəyən kimi olmayacaq.*

İbn əl-Mu‘təzz də şairlərindən birində boyamaya münasibət bildirmiş və ağarmış saçların eybəcər olduğu kimi, onları rəngləməyin də gözəl görünmədiyini bildirmişdir:

حيلةُ الشَّيبِ في عِذاري تَلوْحُ وَفُؤادي في العَيِّ بَعْدُ جَموحُ
قُبِّحَت شِيبَةُ المَشِيبِ كَمَا أَنَّ الخِضابُ الكُمِيتَ أَيْضاً قَبِيحُ
ذا شَبابٍ مُلَفَّقٌ أَيْسَ يَحْفَى وَمَضَى ذَلكَ الشَّبَابُ الصَّحِيحُ

(ابن المعتز، ص. ۱۵۲)

*Gicgahımda ağ saçlar görünür, qəlbimsə hələ də gənclik əhvalındadır.
Ağ saçlar eybəcərdir, amma onların rənglənməsi də gözəl görünür.
Çünki o, yalançı gənclikdir və onu gizlətmək olmur, əsl gənclik isə artıq keçib.*

Ağ saçlar, eləcə də onun boyanması məsələsi Azərbaycan şairi Xaqani Şirvani yaradıcılığından da yan keçməmiş və şair ərəb dilində bu mövzuda bir qitə yazmışdır. Onun, yuxarıda göstəriləyi kimi, həm dini mənbələrdə, həm də ədəbiyyatda münasibətin birmənalı olmadığı ağ saçlar və onların boyanmasından bəhs etdiyi qitəsi (*ağ saçlar və qocalıq haqqında dediyi qitə* والهزم قطعة قالها في الشيب والشيب والهزم) dini mənbələrə söykənir və məzmunca ərəb ədəbiyyatında qocalıq haqqında yazılan şeirlərdən fərqlənir. Sanki şair həm dini mənbələrdə, həm də ərəb ədəbiyyatında ağarmış saçlar, qocalıq, saç rəngləmə ilə bağlı yazılanları oxumuş və oxuduqlarına 11 beytdən ibarət kiçik bir əsər daxilində münasibət bildirmişdir.

Ədəbiyyatda geniş istifadə olunan mükəlimə (*dedilər-dedim*) şəklində qurulmuş qitə saqqalını boyayana (*boyama* deyərkən həm saç, həm saqqal rəngləməsi, bəzən isə ancaq saqqal rəngləməsi nəzərdə tutulur) tutulan iradla başlayır:

قالوا خضبت فما هذا السواد له بريق خط كدور النون و القلم

Dedilər: (saqqalını) rəngləmişən, bu qaralıq nədir? Onun xəttinin parıltısı mürəkkəb və qələmin (yaratdığı) dövrə kimidir.

Şairin özünün saç-saqqal boyayıb-boyamaması dəqiq məlum olmadığından, beyti bəzi insanların saç-saqqalını rəngləyənlərə tutduqları irad kimi qəbul edirik.

Xaqani öz qitəsinin ikinci beytində bu irada belə cavab vermişdir:

نعم خضبت فخير الناس قد خضبوا إلى النبيّ أوّلِي القربى ذوي النعم

(Dedim:) Bəli, rəngləmişəm, çünki Peyğəmbərə, onun yaxınlarına və alicənab insanlara qədər bütün yaxşı insanlar (saqqallarını) rəngləyiblər.

Gördüyümüz kimi, şair burada Peyğəmbər ﷺ və onun ətrafının ağ tüklərini boyadığını göstərmişdir. Dini mənbələrdə Peyğəmbərin ﷺ saç-saqqalını boyayıb-boyamaması məsələsini araşdırdıq və mənbələrdə fərqli fikirlərə rast gəldik. Məsələn, əl-Buxaridə Ənəs bin Malikdən söylənilən iki hədis Peyğəmbərin ﷺ saç-saqqalını boyaması fikrini təkzib edir. Belə ki, hər iki hədisə görə, Ənəsdən bu barədə soruşduqda o, belə cavab verir ki, Peyğəmbərin ﷺ tükləri boyamaya ehtiyac duyulacaq qədər ağarmayıbmış (صحيح البخاري، ص. ۲۲۱۰). Amma Usmən bin Mauhəb əl-Həşimidən olan iki hədisə görə Umm Sələmə Peyğəmbərin ﷺ rənglənməmiş tüklərini onlara göstərib. İkinci hədisdə tüklərin qırmızıya boyandığı da göstərilib (صحيح البخاري، ص. ۲۲۱۰).

Xaqani Peyğəmbərin ﷺ yaxınları deyərkən, çox güman ki, Əbu Bəkr əs-Siddiqi (573–634) və Umar bin əl-Xəttabi (586–644) (Allah onlardan razı olsun) nəzərdə tutub. Çünki onların ağ tüklərini boyamaları hədislərdə öz təsdiqini tapır.

Qitənin 3-cü beytində Xaqani yazır:

حتى الإمامان صحراء و لقد كتما
لون المشيب بماء الخُطر و الكُتم

Hətta iki imam da onu (saqqalını) qırmızıya boyayıb, qocalığın rəngini xitr və kətəm suyu ilə gizlədib.

Şair iki imam deyərəkən, böyük ehtimalla, İmam Huseyni və İmam Əbu Cəfəri nəzərdə tutub. Belə ki, rəngləmə ilə bağlı bütün mötəbər hədislərdə, əsasən, bu iki imamın adı çəkilir. Məsələn, şiə muhəddisi və alimi Əbu Cəfər Muhəmməd bin Yaqub əl-Kuleyni ər-Razinin (h. 328–329/m. 939–940-da vəfat edib) “Əl-Kafi” adlı məşhur hədis toplusunda Peyğəmbər ﷺ və onun əhlinin, Huseyn bin Alinin (a.), Əbu Cəfərin (a.) tüklərini kətəmlə rənglədiklərinə dair hədislər var (الكليني، الجزء السادس، ١٣٦٧ ش. ص. ٤٨٠)

Şair iki imamın qocalığın rəngini *xitr* və *kətəm* bitkilərinin suyu ilə gizlətdiklərini göstərərək ki, bu bitkilər də boyaq bitkisi kimi ərəblər arasında məşhur olub. “Lisənul-arab”a görə, hələ qədimdən ərəblər arasında tüklərin qara rəngə boyanması üçün *xitr* bitkisindən (ابن منظور، المجلد الخامس، ص. ١٠٠–١٠١) (ابن منظور، المجلد الثالث عشر، ص. ٢٣ – istifadə olunub (٢٤)

Xaqani növbəti beytlərdə ağarmış saçları nura bənzətmiş və onu boyamağı işığın zülməti əvəzləməsi, Günəşin tutulması kimi təbii hesab etmişdir:

الشيب نور باذن الله أخضبه
فالله يخضب قرب الشمس بالظلم
أما ترون كسوف الشمس يخضبها
بسنة الله يهدى سنة الأمم

Ağ saçlar nurdur və mən Allahın izniylə onu boyayıram, Allah da Günəşi zülmətə boyayır.

Onu (Günəşi) boyayan Günəş tutulmasını görmürsünüz? Ümmətlərin qaydalarını Allahın qanunları müəyyənləşdirir.

Birinci beytdə şairin ağ tükü nura bənzətməsi hədislərdən qaynaqlanmışdır. Yəni də əl-Kuleyninin hədis toplusundan bir hədisə baxaq: *Bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlir, onun saqqalındakı ağ tükü görünən Peyğəmbər ﷺ deyir: (Ağ tük) nurdur. Sonra əlavə edir: kimin tükü İslamda ağarıbsa, bu, Qiyamət günündə onun işığı olacaq. Həmin kişi həna qoyub yenidən Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlir. Peyğəmbər ﷺ onun (saqqalını) rənglədiyini görüb deyir: nur və İslam. Sonra kişi (saqqalını) qaraya boyayır. Peyğəmbər ﷺ deyir: nur, İslam və iman; qadınlarınızın qəlbinə məhəbbət, düşmənlərinizin qəlbinə qorxu* (الكليني، الجزء السادس، ١٣٦٧ ش. ص. ٤٨٠)

İkinci beytdə isə şair saç boyamağı Günəş tutulması kimi təbii hesab edir və “əl-Qur’ənul-Kərim”in əl-Əhzab surəsi 62-ci ayə, əl-Fəth surəsi 23-cü ayə, Fatır surəsi 43-cü ayədə buyurulan وَلَنْ تُجَدَّ لِسْنَةُ اللَّهِ تَبْدِيلًا – *Sən Allahın qanunlarında heç bir dəyişiklik tapa bilməzsən* hökmünə işarə edərək göstərir ki, əgər ümmətlərin qanunları Allahın qoyduğu qanunlarla müəyyənləşirsə və Günəşin tutulması bu qaydalara görə təbiidirsə, nura, işığa bənzəyən ağ saçların boyanması da təbii qəbul edilməlidir.

Ağ tüklərin nura bənzədilməsinə Beyləqandan olan XI əsr şairi Məsud bin Namdarın yaradıcılığında da rast gəlinir. Amma Məsud bin Namdarın mövqeyi fərqlidir:

لقد زعم الغواني شبت فأخضب معاذ الله والشهر الحرام
فإن الشيب نور الله عندي ونور الله خير من ظلام
إذا شاب ابن آدم طاب عيشا وتاب عن الفواحش والمُدام
وزيد نُهي وحلما بل وقارا وجهز للمعاد بلا أثم

(Namdar) وَأَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ حَقًّا لِيَدْخَلَ سَالِمًا دَارَ السَّلَامِ

Gözəl qadınlar dedilər ki, saçın ağarıb, (onları) rənglə. Allah qorusun, həm də bu mübarək ayda!

Ağ saçlar mənim üçün Allahın nurudur və Allahın nuru qaranlıqdan yaxşıdır.

Adəm övladının saçları ağardıqda həyatı gözəlləşir, pis əməllərdən, içkidən tövbə edir.

Nəinki ağı, səbri, hətta viüqarı da artır və günahsız şəkildə axirətə hazırlaşır.

Üzünü həqiqətən Allaha tutur ki, cənnətə sağlam halda daxil ola bilsin.

Klassik ədəbiyyatda qocalığa, saç boyama məsələsinə iki fərqli münasibət bu iki şeir nümunəsində gözəl əks olunmuşdur: Məsud bin Namdar daxili gözəlliyi əsas tutaraq, ağ saçları təmizlik, hikmət, günahlardan tövbə simvolu kimi qəbul etmiş və onu boyamağa qarşı çıxmışdır; Xaqani isə sünnəyə uyğun olaraq, insanları ağarmış saçları rəngləməyə, xarici görünüşə diqqət yetirməyə səsləmişdir. Əgər iki şeir arasında müqayisə aparsaq, mənim fikrimcə, Xaqaninin beytləri daha fəlsəfi, daha dərinidir. Məsud bin Namdarın əsərində iki simvol var: nur və zülmət; bu iki simvola da uyğun gələn iki rəng var: ağ və qara; şair romantik bir şəkildə xarici görünüşü əhəmiyyətsiz hesab edir, insanın yaşı artdıqca, saçı ağardıqca pis əməllərdən tövbə edəcəyinə inanır. Bu da şairi reallıqdan uzaqlaşdıran bir illüziyadır.

Xaqaninin qitəsində isə real lövhələr üstünlük təşkil edir. Burada real həyatda olduğu kimi, ağ və qaradan başqa da rənglər var, eləcə də ağ və qara ancaq nuru və zülməti təmsil etmir, məsələn, şair qanın (qırmızı rəngin) quruduqca qaraldığını göstərir:

بِعَارِضِي فَبَدَّتْ سُودَاءَ كَالْحَمِّ	مَاذَا الْخَضَابَ وَلَكِنَّ مَقَلَّتِي قَطَرْتِ
فَأَسْوَدَ مَا جَفَتْ هَذَا حَكْمَ كُلِّ دَمٍ	أَضْحَى دَمَ الْجَفْنِ فَوْقَ الْخَدِّ مَنْجَمًا
فَقَدْ عَلَانِي دَخَانَ النَّارِ بِالضَّرْمِ	كَأَنَّ مِضْرَمَ نَارِ الْهَوَى أَبَدًا

Boyama nədir ki?! Gözümdən yanağıma yaş axdı və kömür kimi qara göründü.

Kirpiklərdən axan qan yanaqlarda donub qaldı və qaraldı; bu da qanın xüsusiyyətidir.

Sanki mən əbədi eşq odunda yanırım və o odun tüstüsü məni qırmızı alova bürüyüb.

Şair insanlara Peyğəmbərin ﷺ vəsiyyətini xatırladaraq onları özlərinə fikir verməyə, qocalığın insanın xarici görünüşündə buraxdığı xoşagəlməz izləri gizlətməyə çağırır:

وَأَوْصَى النَّبِيُّ ذُو الْقَرْبَى أَنْ اكْتَلُوا وَغَيَّرُوا شَيْبَكُمْ تَنْفُوا ذُوِي الْهَرَمِ

Peyğəmbər öz yaxınlarına vəsiyyət edib ki, gözlərinizə sürmə çəkin, ağarmış saçlarınızı rəngləyin ki, qocalığın gətirdiyi pis görüntünü dəf edəsiniz.

Beyt Əl-Kuleyninin topladığı Əbu Cəfərdən olan hədislərdən birini xatırladır: *Bir dəstə adam Huseyn bin Alinin yanına gələndə onu (saqqalına) qara rəng qoymuş görürlər. Ondan bu haqda soruşduqda o, əlini saqqalına çəkib deyir: Allahın rəsulu ﷺ müharibələrin birində müşriklər üzərində güclü görünmək üçün qara rəng qoymağı buyurmuşdu.* (ص. ۱۳۶۷ ش. ص. (الكليني، الجزء السادس، ۴۸۱)

Qitənin son beytlərində Xaqani daha real mövqe tutur və qocalıqdan qaçılmaz olduğunu dilə gətirir:

وَأَوْصَى النَّبِيُّ ذُو الْقَرْبَى أَنْ اكْتَلُوا	وَأَوْصَى النَّبِيُّ ذُو الْقَرْبَى أَنْ اكْتَلُوا
وَأَوْصَى النَّبِيُّ ذُو الْقَرْبَى أَنْ اكْتَلُوا	وَأَوْصَى النَّبِيُّ ذُو الْقَرْبَى أَنْ اكْتَلُوا

Qocalanda dünyanı da qürub etmiş görürsən, zülmət gecənin Xadib (ulduzu) belə qara rəngə boyanmış kütlayə çevrilir.

(Qocalıq) məni axtarır, ağ saçlar da onu təqib edir, qocalığın gətirdiyi acılardan qaça bilən Atibə rast gəlinmir.

Birinci beytdə adı çəkilən خديب *Xadib* ulduzu ingilis dilində *Caph* (latınca *Cassiopeia*), ərəbcə الكف *əl-Kəff* kimi də tanınır. Şimal yarımkürəsinin ən parlaq ulduzu kimi göstərilən əl-Kəff qədimdən ərəblər arasında xına qoyulmuş qadın əlinə bənzədilmişdir (ابن منظور، المجلد الخامس، ص. ٨٦). Şair burada da qırmızı-qara rəng keçidindən istifadə etmiş və göstərmişdir ki, insan yaşlandıqda ona parlaq qırmızı rəng belə qara kimi görünür.

İkinci beytdə istifadə olunan عتيب (*Atib*) kəlməsi də maraqlı mənə ifadə edir. Belə ki, “Lisənularab” da bu sözlə bağlı belə açıqlama var: “*Atib: qəbilədir. Ərəblərdə belə bir məsəl var: Atib kimi öldü. Yəməndən olan bu qəbilənin əsasını Atib bin Əslmə bin Malik bin Şənuət bin Tədil qoyub, Malik dininə məxsus olan qəbilədir. Sonralar digər tayfalar onlara hücum edib, kişiləri əsir alıb onları qula çeviriblər. Onlar deyirdilər: əgər bizim oğlan uşaqlarımız böyümüş olsaydılar, bizi xilas edərdilər. Onlar əsirlikdə ölənə qədər belə davam etdi və ərəblərdə məğlub olub ölənə bağlı belə bir məsəl yarandı: Atib öldü;*” (ابن منظور، المجلد العاشر، ص. ٢٣)

Şairin fikrincə, əgər atibilər xilas olmaq üçün xəyal qururdularsa, qocalıq qarşısında bu xəyal etmək belə imkansızdır; atibilərin xilas olmaq üçün qurduqları xəyal nə qədər imkansızdırsa, insanın qocalıqdan qaçmaq arzusu bir o qədər yersizdir.

Nəticə / Conclusion

Xaqanınin ərəbcə qələmə aldığı maraqlı əsərlərdən biri olan *ağ saçlar və qocalıq* haqqında olan 11 beytlik qitədə şair ta qədimdən bu günümüzə qədər dini ədəbiyyatda ətrafında mübahisəli fikirlərin hökm sürdüyü saç-saqqalın boyanması məsələsindən bəhs etmiş və etibarlı mənbələr əsasında bu adətin caiz olduğunu göstərmişdir. Şairin qocalıqla bağlı ədəbi-fəlsəfi düşüncələrinin məcmusu olan bu əsər həm maarifləndirici, həm də düşündürücü bir poetik mətn kimi qiymətləndirilməlidir. Burada İslamdan əvvəlki dövrdən başlayaraq erkən İslam dövrünə qədər saç-saqqal boyamanın tarixi ilə tanış olmaq olar. Mövzu ilə bağlı istinad olunan dini rəvayətlər, hədislər qitəni daha da maraqlı edir.

Qitənin əvvəlində şair ağarmış saçlarını rəngləyənlərə haqq qazandıraraq saç rəngləməyin qəbahət olmadığını bildirmiş, insanları qocalıqdan qorxmamağa, bacardıqca onun əlamətləri ilə mübarizə aparmağa səsləmiş, qitənin sonunda isə insanın nə etsə də qocalıqdan qaça bilməyəcəyini, onunla mübarizənin imkansız olduğunu göstərmişdir. Beləliklə, şair insan övladına yaşlanmanın təbii olduğunu, qocalıqla mübarizənin imkansızlığını göstərmiş və ona həyatın bütün mərhələlərini ahəngdar şəkildə yaşamağı aşılamışdır.

Ədəbiyyat / References

1. El Shamsy, A. (2020). The Curious Case of Early Muslim Hair Dyeing *Islam at 250. Studies in Memory of G. H. A. Juynboll, 10*, 187-206.
2. Juynboll, G. H. A. (1986). Dyeing the Hair and Beard in Early Islam: A Hādīth-Analytical Study. *Arabica, 38*(1).
3. Namdar, M. b. In: Paris Milli Kitabxanasının əlyazması.
4. Qasımova, A. (2023). *Ərəb ədəbiyyatı. V-XIII əsrlər.*

5. Sultanov, R. (1987). *Siyasətnamə*. Elm.
6. Topgül, M. E. (2018). Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: “Saç-Sakalını da Boyardı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59(1), 110.
7. Крачковский, И. Ю. (1956). *Избранные сочинения. В 6 томах: т. 2*. Издательство Академии Наук СССР.
8. ابن منظور. لسان العرب. بيروت: دار الصادر. المجلد الخامس.
9. ابن منظور. لسان العرب. بيروت: دار الصادر. المجلد الثالث عشر.
10. ابن المعتز. ديوان. بيروت: دار الصادر، دون تأريخ.
11. أبو حنيفة أحمد بن داود الدينوري. كتاب النبات. الجزء الثالث. 1394 هـ - 1974 م.
12. أبو العتاهية. ديوان. بيروت: دار بيروت للطباعة و النشر، 1406 هـ - 1986 م.
13. أحمد بن حنبل. مسند، الجزء الثاني عشر. بيروت، 1417 هـ - 1997 م.
14. الاسفهاني، أبو الفرج. كتاب الاغاني، الجزء الرابع. القاهرة: دار الكتب المصرية، 1369 هـ - 1950 م.
15. التونجي، محمد. حول الادب في العصر السلجوقي. منشورات مكتبة قورينا، 1974.
16. سنن الترمذي. المجلد الثالث. القاهرة، الطبعة الثانية. 1437 هـ - 2016 م.
17. دمشق، الطعة الاولى، 1423 هـ - 2002 م صحيح البخاري.
18. الكليني، الشيخ محمد بن يعقوب. الكافي. الجزء السادس. طهران: دار الكتب الاسلاميّة، 1367 ش.
19. الورّاق، محمود بن حسن. ديوان. جمع و تحقيق: عدنان راغب العبيدي. بغداد، 1969.

<https://al-maktaba.org/book/31862/5368#p37>